

Det Frie Universitet – Forestillinger om universitetets 'frihed' og 'nytte' fra 1479 til 2003

Af Gritt Bykærholm Nielsen og Nathalia Brichet

I forbindelse med vedtagelsen af gældende universitetslov blev universitetets frihed og nytte stærkt debatteret. Kritikerne af loven frygtede, at man, med lovens skærpede fokus på stærk strategisk ledelse og samfundsrelevant forskning og uddannelse, ville eliminere universitetets frihed og autonomi – en frihed som med reference til universitetets tradition og historie blev fremhævet som selve kernen af et universitet. Gennem en læsning af centrale juridiske universitetsdokumenter undersøges det i artiklen, hvordan forskellige forestillinger om 'frihed' og 'nytte' har været i spil fra etableringen af Københavns Universitet i 1479 og frem til 2003-loven. Der argumenteres for, at den historiske autoritet, som friheden i nutidens debat er blevet tillagt, i høj grad er en ideologisk og moralsk konstruktion.¹

Den nye universitetslov anno 2003 blev af Videnskabsminister Helge Sander lanceret som den største omvæltning siden grundlæggelsen af Københavns Universitet i 1479. Med loven skulle universitetet sikres en stærkere ledelse, højere grad af fleksibilitet og strategisk prioritering. Regeringen satte fokus på viden som en national vækstfaktor² og understregede nødvendigheden af anvendelsesrettet og såkaldt samfundsnyttig forskning. Universitetet stod dermed overfor nye og ændrede krav om samfundsmæssig relevans og nytte af både forskning og uddannelse. Umiddelbart før lovens endelige vedtagelse blev følgende dødsannonce for "Det frie Universitet" indrykket i FORSKERforum:³

¹ Denne artikel er en redigeret udgave af Kap.2 'Universitetet i historisk lys' i Brichet og Nielsen (2004)

² Regeringens videnstrategi – viden i vækst, baggrundsrapport (2003) s. 11

³ Øllgaard (2003)

**DET FRIE UNIVERSITET
(1479-2003)**

afgår ved døden ved Folketingets 3. behandling d. 8. maj.

Du vil blive savnet. Vi vil huske dig for dit selvstyre og din uafhængighed.
Din ufrivillige død vil efterlade et stort
tomrum i vores dagligdag.

De efterladte

Dødsannoncen opsummerer essensen af den kritik som loven og forligsparterne mødte fra opposition og store dele af universitetsverdenen: den nye lov ansås som en alvorlig trussel for universitetets frihed og uafhængighed. Dansk Folkepartis forskningspolitiske ordfører, Jesper Langballe, spæde, under lovens 1. behandling, at loven "vil være døden for det klassiske fakultetsopdelte universitet og nedbryde en 500 år gammel møjsommeligt opbygget forskningskultur, hvor den ikke-målrettede, den unyttige grundforskning står i centrum".⁴ Også Dansk Magisterforenings universitetsformand, Leif Søndergaard, henviste til universitetets historie i sin kritik af den nye lov, idet han argumenterede for, at universitetet indtil nu har "kunnet holde en 400-årig tradition for at være umiddelbar uafhængig af andre samfundsinteresser", og at det er vig-

⁴ Første behandling af lovforslag nr. L125 (2003) s.22/48.

tigt, "at der er et sted, hvor man skal kunne tænke uden at overveje den umiddelbare nytte".⁵ I og med argumenterne om universitetets *tradition* og *historie* blev divergerende forståelser af universitetets 'frihed' og 'nytte' synlige. Forligsparterne mente, at loven med en indførelse af 'institutionelt selveje' gav universiteterne større frihed, mens oppositionen som beskrevet mente at friheden ville blive indskrænket til fordel for snæver samfundsnytte.

Med det ændrede fokus på universitetets samfunds- og erhvervs-nytte var mange kritikere især bekymrede for humanioras fremtid,⁶ idet humanistisk forskning og uddannelse hører til den del af universitetet, hvor der oftest stilles spørgsmålstegn ved samfundsrelevansen og -nyttens.⁷ Humanioras historik og udviklingsbetingelser – eller fødekæde om man vil – hænger således snævert sammen med de forskellige syn på frihed og nytte, som er kommet til udtryk i universitetets skiftende lovgivninger. Med afsæt i en række afgørende primære kilder for det danske universitet fra de første statutter i 1479 til universitetsloven i 2003, ønsker vi derfor at undersøge den postulerede historiske autoritet af universitetets frihed og undersøge, hvordan forestillinger om universitetets formål, dets frihed og nytte har udviklet og ændret sig siden 1479.

Mindst tre definitioner af frihed har i denne forbindelse relevans: *universitetets autonomi* i forhold til fx staten, hvilke rettigheder og krav det som organisation er tildelt; *akademisk frihed*, der knytter sig til personer, idet den i princippet refererer til både underviserens/forskerens frihed til at undervise/forske i det, han/hun vil, og den studerendes frihed til at lære det, han/hun vil og gå til eksamen, når det er passende; og sluttelig *forskningsfrihed*, der er den akademiske frihed anvendt specifikt i forhold til forskningen. Vi vil i første- og størstedelen af artiklen diskutere universitetets autonomi og (u)afhængighed af eksterne instanser og slutteligt belyse udviklingen i den akademiske frihed mere specifikt. Som konsekvens af artiklens afsæt i lovttekster, fokuseres der primært på juridiske eller programmatisk aspekter af nøglebegreberne 'frihed' og 'nytte', hvorved universitetslederens, -ansattes og studerendes forhandling og forvaltning af begrebernes betydning samt af dertil knyttede styringsteknologier kun perifært berøres.

Universitetet som moralsk sandhedsgarant – Kirkens universitet

Da de første universiteter så dagens lys i Europa i slutningen af 1000-tallet var de stærkt præget af den kirkelige institution og underlagt dennes censur. Den tætte forbindelse mellem kirke og universitet gjorde sig således også gældende ved

⁵ Rehling, D. (2003).

⁶ Se fx *Magisterbladet* nr. 22. 6. december 2001.

⁷ Se Hannestad (2000) samt Hastrup (1999)

Københavns Universitet, hvor Christian I i 1479 effektuerede den pavelige tilladelse til at oprette et universitet.⁸ Universitetets oprettelse begrundes i de første statutter med, at det kristne syndefald fremkaldte “en sådan ulykke, at de dødelige mennesker, hvis de ikke fastsatte love og skikke at leve efter, snarere ville synes at føre et dyrisk end et menneskeligt liv”.⁹ Mennesket bliver dermed ikke blot bundet til Guds bud men også menneskets love for, at de kan færdes sikkert som gode og samfundsbevidste borgere blandt andre mennesker.¹⁰ Universitetet tilskrives i den forbindelse en central rolle, da “boglig viden tjener til sjælens frelse, til bilæggelse af tvistigheder, til at skaffe fred mellem mennesker, til at skelne tilladt fra forbudt, til at uddele belønninger til de gode og straffe til de slette, og til mange andre, private og offentlige, åndelige og timelige gode formål”.¹¹ Christian I pointerer således, at med de “Boglige Kaaenster” kan “høylærde Mend” skille “Ret fra Wret, de Enfoldige læris, saa de noget kand opstige til Høyre, oc den Catholiske Tro styrckis”.¹²

Med disse linjer introduceres vi til en idé om videnskaben som en *normativ* størrelse, der skal hjælpe mennesket til at blive et gudfrygtigt og retskaffent menneske. Universiteterne er i denne periode dels en vej til sandheden og dels en slags missionær virksomhed, hvorigennem den katolske tro kan udbredes. Som noget helt naturligt blev universitetet derfor fysisk knyttet til Vor Frue Kirke i København, og pave Sixtus IV’s bulle fra 1475, foreskriver, at den siddende biskop i byen skal være universitetets øverste leder med myndighed til “at promovere hvem han efter omhyggelig eksamination måtte finde værdig dertil”.¹³ Biskoppen fungerer med andre ord som en kontrol-instans, der skal garantere de rigtige ansættelser til et universitet, hvor der, som paven udtrykker det, kun må studeres i “tilladte Videnskaber”,¹⁴ dvs. i videnskaber, der “bidrager til kirkens oplysning og den rette tros udbredelse”.¹⁵

Som følge af de tætte bånd til den katolske kirke, blev universitetet lukket ned

⁸ Det er dog fra flere sider blevet påpeget, at kirken ikke var eneste autoritet overfor universitetet i middelalderen, idet ikke alle universiteter havde pavelig men kun fyrstelig tilladelse inden oprettelsen. Desuden adskilte de første universiteter sig fra de senere ved at være spontant opstået ved klostrene til senere hen at blive oprettet af forskellige fyrster, der havde brug for skriftlærde folk til den voksende administration. Altsammen dog i den intime sammenblanding mellem den gejstlige og den verdslige magt, som var karakteristisk for middelalderen. Se Lausten (1991) s. 1-17. Se også Rørdam (1879) s. 18-19; 49; 73.

⁹ Universitetets Statutter *in* Pinborg (1979) s. 102

¹⁰ *ibid.*

¹¹ *ibid.*:85

¹² Christiern I’s brev (af 4. oktober, 1478) *in* Pinborg *op.cit.* s. 89

¹³ Pave Sixtus IV’s Bulle (af 19. juni, 1475) *in* Pinborg *op.cit.*, s. 85-86

¹⁴ *ibid.*:85

¹⁵ *ibid.*:84

i årene omkring reformationen. Da det i 1537 genåbnede, var det i form af en evangelisk-luthersk læreanstalt, som først og fremmest fungerede som statskirkelig læreanstalt. Det blev en protestantisk præsteskoie, der skulle "drage Omsorg for, at Meenighederne kan være forsynede med lærde og retsindige Prædikanter".¹⁶⁺¹⁷ Universitetet fastholdt dermed sin moralske og normative funktion, og i fundatsen af 1539 fremgår det således, at universitetet havde to væsentlige formål: at uddanne de studerende til gudfrygtige folk, og at lære mennesket at bruge Guds love i de enkelte tilfælde. Universitetet havde på denne måde en vigtig *opdragende* funktion, som skulle føre til en "fornuftig og skikkelig Levemaade",¹⁸ hvor de studerende skulle "blive til Mænd, som ere vel skikkede til at omgaae Folk".¹⁹ De universitetsansatte fungerede så at sige som "den absolutistiske kongemagts åndelige politi"²⁰ og helt op i 1800-tallet, skulle man som ansat ved universitetet da også bekende sig til den evangelisk-lutherske tro.²¹

I forlængelse heraf ses universitetet i denne periode som *nyttigt* på en ganske særlig måde:

"Desforuden de, som deres hele Livstid ikke opholde sig ved andet udi Studeringer, end nogle overtroiske Speculationer, samt forfængelige Spidsfindigheder og Meeninger (...), kan ikke siden tiene til noget Raad, Embede, offentlige Bestillinger eller Kirken, Hvorved Studeringer gandske uskyldig maa høre ilde hos den vanvittige Almue, da dog dette ikke skeer ved Studeringer i sig selv, men enten ved slet Opdragelse, eller urimelige Folk, som aldrig betænke, at det eene Menneske er skabt for det andet Menneskes skyld til Guds Ære".²²

Sagt på et mindre poetisk men mere nutidigt dansk er studier (både studerendes og ansattes) i sig selv af det gode. Dårlig opdragelse kan imidlertid føre til, at de blot bedrives som "overtroiske Speculationer" og "forfængelige Spidsfindigheder", hvorved de ikke kan bruges i et konkret embede. Dette kan fejlagtigt føre den kun sparsomt uddannede almue til at tænke dårligt om det gode; dvs. at fordomme det at studere. Da det enkelte menneske skal betænke fællesskabet og i sidste ende er skabt til at ære Gud, må sådan 'overtro' og 'forfængelighed' derfor undgås. Nutidens diskussion om forskeres ansvarlighed overfor henholdsvis samfundet, de studerende og den almene befolkning har således en forhistorie allerede i det tidligste universitet, hvor negligering af fællesskabet og 'forfængelighed' netop kunne føre til at befolkningen ikke kunne se vigtigheden af det at

¹⁶ Fundats 1539. Fundats og Ordinans for Kiøbenhavns Universitet *in* Kragh (1539) s. 641

¹⁷ Jf. også Siggaard Jensen (2001) s. 16 eller Lausten 1991, s. 93.

¹⁸ Fundats 1539 *in* Kragh op.cit.:659

¹⁹ *ibid.*:664

²⁰ Petersen (1993) s. 271

²¹ *ibid.*:363, samt Hellesen (1993) s. 104

²² Fundats 1539 *in* Kragh op.cit., s. 668

studere.

Dette at medtænke næsten var dog ikke ensbetydende med, at det var den almene befolkning (eller skatteborgerne, som man måske ville sige idag), der skulle bestemme universitetets ydelser:

”Men vi vedligeholde alle Videnskaber ved dette Academie, uden at bekymre os om, at der læres mange Ting, hvis Nytte den meenige Almue ikke kan indsee, for at øve Nemmerne, til at kiende Guds Gierninger, og at tiene Næsten ved herlige og besynderlige Guds Gaver. Vi understøtte da, og vedligeholde alle Videnskaber, for at opløkke og opdrage Mænd for vore Riger og andre, som kan see til for den verdslige Regiering og Meenighederne, hvorved andre kan glæde sig, og takke Gud.”²³

Der refereres således til en nytte som den almindelige befolkning, almuen, ikke nødvendigvis kan forstå, men har en opdragende effekt og som derfor er vigtig for at opbygge stat og kirke. Selvom der i forbindelse med ovenstående citat, tales om nytte på en meget pragmatisk måde, nemlig som det “man ikke kan undvære at vide i den almindelige Levemaade”²⁴ så henviser ’den almindelige levemåde’ eksempelvis ikke til basal landbrugsviden, men til overvejelser af arten: “om Gajus Cæsar med Rette blev dræbt? Om Christne maa føre Krige og øve verdsligt Regimente? Hvad Forskiel der er imellem den christelige og den borgerlige eller philosophiske Retfærdighed? Hvad den christelige Retfærdighed er?..” m.m.²⁵ Den universitetsansatte fremstår som eksperten, man kan “spørge sig til Raads”²⁶ hos, og derfra føre en argumentation med “god Samvittighed”.²⁷ Videnskaben er således i de tidlige tider *både* en art sandhedsgarant og en moralsk garant, som det er nyttigt at have indsigt i, når man som konge skal tage sig af det verdslige regimente.

Universitetets tab af privilegier – Kongens, regeringens og statens universitet

Med reformationen ændrede det stærke bånd mellem kirken og universitetet karakter, idet universitetet i højere grad blev knyttet til staten. Paven og de gejstlige, der hidtil havde været universitetets overhovede, blev nu udskiftet med en ’kansler’, direkte udnævnt af kongen. Ifølge flere sekundære kilder blev universitetets selvstyre svækket mere end nogensinde under enevælden; selvstyret var ganske enkelt uforeneligt med den enevældige styreform.²⁸ Ved indstiftelsen af enevæl-

²³ ibid.

²⁴ ibid.:669

²⁵ ibid.:669f

²⁶ ibid.:669

²⁷ ibid.

den i 1660 undlod kongen eksempelvis at underskrive og bekræfte universitetets privilegier i form af økonomisk selvstyre og egen jurisdiktion, og selvom den efterfølgende Christian V bekræftede privilegierne, var det blot en ren formalitet, der ikke indeholdt nogen reel garanti for universitetet.²⁹ “Det blev kongens, regeringens og statens universitet, der ved siden af at dyrke videnskab skulle holde staten forsynet med kvalificerbare embedsmænd, først og fremmest præster”.³⁰ Sidstnævnte lærte borgerne lydighed mod Gud og konge.

I 1771 under Christian VII sørgede, kongens højre hånd, Struensee for, at universitetet mistede dets hidtidige juridiske særstatus. En særstatus der havde betydet, at “Rector ved Universitetet tillige med de fire Decaner skal være Dommere for hvem det maatte være, som studere ved Akademiet (...), saa at ingen maa stevne dem for nogen anden Ret (...), Livssager undtage vi allene, i hvilke ej Rector, men den verdslige Øvrighed skal dømme”.³¹⁺³² Studerende og ansatte blev indtil da dømt efter universitetets egne love, undtagen ved mordsager, og frem til 1771 kunne man derfor med en vis ret sige, at universitetet fungerede som en stat i staten med egen jurisdiktion. En gradvis afgivelse af det økonomiske selvstyre vidner ligeledes om den stigende indlemmelse af universitetet i statens og kongens magt. Universitetet havde ved oprettelsen fået skænket diverse jorde og godser, og som storgodsejer kunne det sikre driften af universitetet, hvoraf en betragtelig udgift gik til professorlønninger. Men i fundatsen fra 1788 indsætter kong Christian VII, “en duelig og vederhæftig Mand uden for Universitetet” som ansvarlig for universitetets regnskaber, men som dog var underordnet konsistorium.³³ I 1836-38 svækkedes det økonomiske selvstyre kraftigt, idet der indsattes en embedsmand til at afgøre de økonomiske sager, hvorefter konsistorium blot skal underrettes om de økonomiske dispositioner.³⁴⁺³⁵ Universitetet ændrede således status fra at være både læreanstalt og storgodsejer til kun at være statslig læreanstalt.³⁶

Fra moralens vogter til epistemologisk –

²⁸ Norwin (1929) s. 15 samt Tamm (1991) s. 275

²⁹ Tamm

³⁰ *ibid.*:271

³¹ Dette privilegium, som i øvrigt deltes med købstæderne, bevirkede at universitetet indtil da havde haft sit eget fængsel. Det dertil hørende fangehul kan endnu idag ses i en af kældrene i Konsistoriegården på Frue Plads.

³² Fundats 1539 in Kragh *op.cit.*, s. 682

³³ Fundats 1788, Nye Foundation og Anordning for Kiøbenhavns Universitet, 1788. I: Goos (1885) s. 79

³⁴ En del af debatten gik på hvorvidt de enkelte professorer ville give afkald på deres temmelig velindbringende godser. Systemet tillod ikke at man med formuen kunne dele afkastet ud til den tiltrængte ansættelse af nye lærere. Langsomt overgik professorernes indtjening til penge-løn, og først i 1831 var de sidste godser inddraget, Helleesen *op.cit.*, s. 79.

³⁵ Kgl Resolution (af 2. december, 1836). I: Goos *op. cit.* s. 164 samt Helleesen *op.cit.*, s. 61-82

³⁶ Petersen *op.cit.*, s.273

Fuldkommenhed og fri sandhedssøgen

Fundatsen af 1788 bevidner, at opfattelsen af universitet og videnskab i denne oplysningens periode har fået en ny drejning. Nu er det ikke længere kun det normative aspekt, der er væsentligt, men i højere grad et epistemologisk aspekt. Udover fortsat at skulle “udbrede og befordre saavel den sande Religions Kundskab, og alle andre nyttige Videnskaber i Vore Riger og Lande”, skal videnskaberne udvikles, så de kan “opnaae en større Fuldkommenhed”.³⁷ For “Videnskabernes og Studeringernes Forfremmelse” skal der derfor ansættes flere professorer,³⁸ der frem for blot at gøre de studerende til mere retskafne mennesker nu skal “forklare, enhver den Videnskab, hvortil han er beskikket”.³⁹ Begreberne *fuldkommenhed* og *forfremmelse* er her værd at hæfte sig ved. De viser, at vidensbegrebet på denne tid indebærer en idé om en vidensmængde, som man trinvist progresserer i for at nå til fuldkommenhed; en slags *endelighedslogik*, hvor man mener at kunne nå endelige ontologier indenfor videnskaben. Det er netop i denne periode at de franske oplysningsfilosoffer skriver på de store encyklopædier, der kan ses som udtryk for et ønske om at kunne rumme al viden. Ordet forfremmelse nævnes også i Fundatsen af 1539, men her er det til forfremmelse af “Tro og Kiærlighed”⁴⁰ – igen en moralsk menneskelig forfremmelse og ikke en videnskabelige fuldkommenhed.⁴¹

Den studerende og den ansatte indgår nu i en større helhed, videnskaben, og den videnskabelige udvikling har en selvstændig værdi. Opfattelsen af denne værdi skal ses i relation, til den periode universitetet her befinder sig i. I løbet af 1700-tallet kastes der for alvor en kritisk skygge på tidligere tiders traditionelle metafysiske og verdslige autoriteter. De mister deres rolle som garant for sandheden, og *fornuften* bliver installeret som den nye autoritet. Fornuften menes at kunne give plads til den erkendelsens frie sandhedssøgen, der nu ses som selve forudsætningen for at bedrive videnskab.⁴² Der opstår endvidere i stigende grad en tro på, at videnskabens fuldkommenhed bibragt i form af erkendelsens frie sandhedssøgen kan være en central faktor for menneskeligt og samfundsmæssigt fremskridt. Videnskaben som et produkt af fornuften menes således at afføde progressivitet og et bedre samfund,⁴³ og den blev i høj grad vurderet på, om den kunne bidrage til at forandre og forbedre samfundet.⁴⁴

Viden er derfor ikke bare efterstræbelsesværdig som en normativ størrelse, men

³⁷ Fundats 1788 in Goos op.cit., s.50

³⁸ ibid.

³⁹ ibid.

⁴⁰ Fundats 1539 in Kragh op.cit., s.640

⁴¹ se også Christian IV's nye konstitution af 1621 ('Novellæ constitutiones 1621'). I: Norwin (1940) s.80

⁴² Kristensen (2003) s. 88

⁴³ Mejlgaard et. al. (2002)

⁴⁴ Kristensen op.cit., s. 81ff

også som den rene erkendelses frie fremadskridende sandhedssøgen. Ifølge filosofen Immanuel Kant var Det filosofiske Fakultet “det eneste styret af friheden og den videnskabelige interesse i en søgen efter sandhed, og ikke i den ydre praktiske nytte”.⁴⁵ Han forsøgte derfor, at give filosofien en fremtrædende rolle og mente, at alle andre videnskaber skulle retfærdiggøre sig i forhold til denne, da fri erkendelsessøgen var vejen til sandhed.⁴⁶

Vi kan se, at der i forhold til tidligere er sket et vigtigt skred i opfattelsen af universitetet. Tidligere var lærerens rolle primært at viderebringe traditionen. Det var et spørgsmål om gengivelse og repetition; at re-præsentere antikkens og de hellige skrifter så nøjagtigt som muligt. Der var formuleret en klar konservatisme i loven fra 1539: “det maa ikke tillades nogen udi sin Declamation at bruge noget, som er oprørsk eller nyt, ej heller Indvendinger imod den vedtagne Lære”.⁴⁷ I fundatsen af 1788 var dette billede drastisk ændret. Hvor den universitetsansatte tidligere havde skrevet lærebøger, leksika og skønlitteratur, blev det nu prestigefuldt at skrive videnskabeligt indenfor et snævert specialiseret område.⁴⁸ Den enkelte universitets-ansatte var ikke længere en slags neutral formidler, et medie for guddommelig og antik viden, men var nu involveret gennem sin individualitet.⁴⁹ I tråd hermed måtte eksaminators spørgsmål ved eksaminer ikke

”(...) binde sig til nogen vis Lærebog, eller sammes Udtryk, men meget meere give Candidaten Anledning til at viise sin Indsigt i Tingene og Sandhederne selv, da altiid de ellers rigtige og tilstrækkelige Svar, som *Examinandus* giver med sine egne Ord, frem for dem, han haver lært uden ad af en Lærebog, ved *Censuren* skal agtes for de beste”.⁵⁰

Pensum er således heller ikke som tidligere detaljeret anvist i fundatsen. Nu betones det, at man skal læse over et område for at blive *duelig* og *indsigtsfuld*,⁵¹ og dermed ikke længere kun for at blive *moralsk* og *retskaffen*. Videnskaben har med andre ord fået en ny rolle; der studeres ikke blot for det moralske menneskes skyld, men der bedrives nu decideret forskning for videnskabens egen skyld, hvilket så i sidste ende stadig menes at gavne kongen og fædrelandet.

Det er derfor også sigende, at kontrollen i forhold til universitetet og dets ansat-

⁴⁵ Ibid.:88

⁴⁶ ibid.

⁴⁷ Fundats 1539 in Kragh op.cit., s.672

⁴⁸ Hellesen op.cit., s. 248

⁴⁹ Kristensen op.cit.,s. 62ff

⁵⁰ Fundats 1788 in Goos op.cit., s.66, original kursivering

⁵¹ ibid.:54

te ændrer karakter. Hvor man tidligere fokuserede på, at den ansatte skulle være et retskaffent og moralsk godt menneske, bliver det med 1788 fundatsen snarere et spørgsmål om, at de flittigt skal tjene videnskaben. Flere gange i fundatsen anspores den ansatte således til "Fliid og Arbejde" samt "Indsigt og fortrinlig Lærdom i den Videnskab, han skal foredrage".⁵² Nok så vigtigt er det, at et sådan 'lærd embede' ikke "skal attraaes blot som Middel til i sin Tiid af faae et Levebrød".⁵³ Hvis den universitetsansatte tidligere kunne siges, at skulle besidde et 'kald' i form af en protestantisk hengivenhed, skal embedet nu snarere bestrides med en ny form for inderligt engagement; et engagement hvor *videnskaben*, som Max Weber senere udtrykker det, er et 'kald'.⁵⁴

Samfundsånd og almen dannelse – Humboldtske reformtanker

Få årtier efter 1788 fundatsen reformerer tyskeren Wilhelm von Humboldt det Nord-europæiske universitet med etableringen af Berlins Universitet i 1810. Eftersom det danske universitetssystem blev stærkt inspireret af denne reform,⁵⁵ skal vi kort belyse det tankesæt, der lå til grund for denne nye universitetstænkning.

"Et universitet er forbeholdt, hvad kun mennesket finder i og ved sig selv, indsigten i den *rene videnskab*. Nødvendig for denne selv-akt i egentligste forstand er *frihed* og udviklende *ensomhed*, og af disse to punkter følger tillige hele universiteternes ydre organisation".⁵⁶

I dette citat fremstår mindst to interessante forhold ved Humboldts reformtanker. Det ene er idéen om *frihed*. En frihed som både skal forstås i positiv forstand, dvs. frihed til at hellige sig den rene videnskab, og i negativ forstand, som frihed fra praktiske mål og ydre magters indblanding.⁵⁷ Det andet er en idé om det *personlige* og *ensomme engagement* som en nødvendig del af at få indsigt i den rene videnskab. Adgangen til videnskaben går altså igennem den personlige selv-akt.

Der sker på sin vis en sammensmeltning af videnskab og individ i og med, at man på den ene side skal besidde "selv-akt" for at nå til den rene videnskab, mens man på den anden side kun kan blive dannet gennem videnskaben. Universitetssystemet får således en ændret national opgave. Det bliver ansvarligt for, at det

⁵² *ibid.*

⁵³ *ibid.*:55

⁵⁴ Weber (1970/1918)

⁵⁵ Kristensen *op.cit.*, s.91

⁵⁶ Humboldt i Kristensen *op.cit.*s.93, original kursivering

⁵⁷ *ibid.*

enkelte individ kommer til at besidde det øverste dannelsesmål; en moralsk redelighed og sædelighed.⁵⁸ Dannelse kan i forlængelse heraf derfor bedst forstås som en “akademisk selvrealisering, hvor det enkelte individ i kraft af sin placering i videnskaben, og i kraft af sit arbejde inden for den kollektive ambition om at søge sandheden, opnår en større indsigt både i virkeligheden, men også en indsigt i sin egen placering i virkeligheden”.⁵⁹ Videnskaben skal således ikke forstås som en fuldstændig isoleret størrelse. I denne nationalromantiske periode ses videnskaben som vigtig, fordi den sikrer en særlig bevidsthed i forhold til et samfunds arv. En bevidsthed, der kan “sikre en generaliseret dannelse, en samfundsånd”.⁶⁰ Det er dermed værdt at bemærke, at universiteterne i stadigt højere grad tænkes ind i en national kontekst, til forskel fra middelalderens mere katolsk-universelle videnskabelige miljø.

Den Humboldt'ske grundtanke er med andre ord, at videnskaben har et iboende mål. Det er en kollektiv bevægelse i retning af sandheden, og den enkelte studerende/forsker indgår i en større helhed, videnskaben, hvis udvikling har en selvstændig værdi. Både den studerende og underviseren/forskeren bidrager således fra hver deres niveau til videnskabens udvikling. Der eksisterer en enhed mellem undervisning og forskning, idet vidensudvikling og vidensformidling progressivt indvirker på hinanden.

Fra slutningen af 1700-tallet og isærdeleshed med Humboldt blev universitetet, for første gang i historien, således betragtet som en decideret forsknings- og uddannelsesinstitution. Denne udvikling skal ses i sammenhæng med den fagspecialisering, der skete i perioden.⁶¹ Allerede i fundatsen af 1788 skinner specialiseringen igennem, idet det understreges, at den enkelte professor kun skal koncentrere sig om “sin Videnskab”.⁶² Imodsætning til tidligere måtte de ansatte professorer ikke længere være tilknyttet flere fakulteter, idet en professor “bør (...) blive ved den Profession, han er kaldet til, og ikke vælge en anden; heller ikke maae nogen være professor i meere, end eet Facultet”.⁶³ Undtaget for denne regel var professorer ved Det filosofiske Fakultet, da det stadig ’kun’ regnedes for et

⁵⁸ Mejlggaard et al. op.cit., s.17

⁵⁹ ibid.

⁶⁰ ibid.:21

⁶¹ Det filosofiske Fakultet får en mere selvstændig status og er ikke længere blot hjælpe-fag til de andre fakulteters studier (Det medicinske, Det juridiske og som det mest prestigefyldte, Det teologiske Fakultet) Se Hellesen op.cit., s. 248. Det naturvidenskabelige Fakultet blev i 1850 oprettet som en selvstændig enhed se: ’Kundgj (af 18. september, 1850) I: Goos op cit. s. 276, og mange nye små fag blomstrede i disse år frem.

⁶² Fundats 1788 in Goos op.cit., s.51

⁶³ Ibid.:54

hjælpefag til de andre fakulteter, selvom fakultetets status i den følgende tid ændredes. 1788 Fundatsen var som nævnt præget af tidens *endelighedslogik* og den totale vidensmængde mentes derfor at kunne erhverves gennem specialisternes formidling. Med sine ideer om den *personlige* selvakt og dannelse blev denne logik forkastet af Humboldt.

Specialiseringstendensen fortsatte op igennem 1800-tallet, og prægede hele den vestlige videnskabelige verden. Den havde imidlertid sine kritikere, både herhjemme og i udlandet. I 1872 holdt den tyske filosof Friedrich Nietzsche en række provokatoriske foredrag om 'Vore dannelsesanstalters fremtid', hvori han harcelerede imod specialiseringen. Han mente, at den medførte en forringelse af dannelsen, idet det specialiserede videnskabelige menneske nok løfter sig indenfor sit fag, men i alle andre henseender hører til massen og således slet ikke kommer til orde i almene spørgsmål af "alvorlig natur".⁶⁴ Den eksklusive lærde fagmand bliver i Nietzsches øjne derved blot en "solid arbejder, der trofast pukler afsted med sin trillebør".⁶⁵ I forlængelse heraf kritiserer Nietzsche statsvæsenet for at have en udelukkende utilitaristisk hensigt, hvor dannelsen kun gælder for så vidt, at den *nytter*, og han mener, at staten ligefrem vil tilintetgøre de kræfter, som ikke straks viser sig anvendelige til dens egne hensigter.⁶⁶

Foredragene afspejler et centralt skisma mellem en forståelse af universitetet som almen moralsk dannelsesinstitution, der gennem selv-akt gør individet bevidst om spørgsmål af almen karakter og en forståelse af universitetet som nyttig uddannelsesinstitution, der udstyrer individet med akkurat de nødvendige færdigheder, der skal til for at udfylde særlige funktioner i samfundet. Sat på spidsen kan disse to modstridende opfattelser af universitetets og skolens rolle som enten anvendelsesrettet uddannelsesinstitution eller moralsk dannelsesinstitution genfindes i nutiden blandt andet med den intense diskussion af hhv. kompetence- og dannelsesbegrebet.⁶⁷

Demokrati og folkelig ansvarlighed

Den demokratiseringsproces samfundet undergik i 1800-tallet, indfandt sig også på universiteterne. Her blev der i stigende grad presset på, for at de ansatte demokratisk skulle vælge styrelsesmedlemmerne. Det eksisterende system, hvor professorer efter anciennitet bestred pladserne i konsistorium, hentede imidlertid

⁶⁴ Nietzsche (1995/1872) s. 33

⁶⁵ *ibid.*:32

⁶⁶ *ibid.*:66

⁶⁷ jf. fx Lars-Henrik Schmidt og Per Schultz Jørgensens diskussion i fagbladet 'Folkeskolen' 2001/08

støtter fra en fløj, der mente, at universitetet med en demokratiseringsproces ville tabe tradition, autoritet og dermed selvstændighed overfor ministeriet.⁶⁸ Universitetets *autoritet* og *autonomi* blev på denne vis omdrejningspunktet for en livlig debat. Udfaldet blev, at der i 1850 dannedes en akademisk lærerforsamling for samtlige lærere på universitetet, som mødtes fire gange årligt. Forsamlingen skulle dels tage sig af sager af almen interesse for universitetet, dels vælge et konsistoriemedlem til rektor, og dels vælge 5 af de 16 medlemmer i konsistorium. De resterende 11 pladser gik stadig efter anciennitet.⁶⁹ Der var endvidere fortsat tydelige begrænsninger på, hvem der kunne forske og forelæse ved universitetet.⁷⁰

Spørgsmålet om autoritet og autonomi blomstrede endnu engang op i 1870'erne med debatten om nedlæggelsen af universitetets selvstændige fonde. Mange mente, at en afskaffelse af fondene ville berøve universitetet dets autonomi overfor statslige interesser, og det blev endvidere påpeget, at man *ikke* kunne forvente at en "folkerepræsentation vil have en saa levende videnskabelig Interesse, at den altid vil sætte Universitetets økonomiske Krav i første Række".⁷¹ Omvendt blev der argumenteret for, at man, ved at lade denne sidste rest af det økonomiske selvstyre falde, ville minde universitetet om dets afhængighed til og forpligtelse overfor *folket* for hvis skyld, det var til; symbolet på at universitetet havde en ophøjet stilling i samfundet ville dermed blive fjernet. Resultatet blev, at det økonomiske selvstyre blev kraftigt svækket. Universitetet kom på finansloven og blev dermed blot én ud af mange statsinstitutioner i Danmark.⁷²

Kulminationen på demokratiseringsprocessen sker med Styrelsesloven fra 1970. Her bliver det såkaldte 'professorvælde' med ét slag afskaffet, idet det ikke længere kun er professorer, men alle fastansatte lærere, der kan vælges til både konsistorium og rektor-post. De studerende skulle nu også vælge repræsentanter til konsistoriums ialt 32 medlemmer,⁷³ og dekaner og institutbestyrere skulle ligeledes vælges demokratisk af både studerende og lærere.⁷⁴ Denne demokratisering

⁶⁸ Larsen (1993) s. 452ff

⁶⁹ Kundgj. 1850 in Goos op.cit, s.277

⁷⁰ Petersen op.cit. s.406

⁷¹ Ibid.:369

⁷² Ibid.:375. Også en anden vigtig bastion, der gennem tiderne havde adskilt og ophøjet universiteterne fra samfundet, faldt i midten af 1800-tallet, idet det videnskabelige sprog latin gradvist blev afskaffet. Mange mente dog, at man derved gav køb på universitetets ære og den almindelige videnskabelige dygtighed, som man fik ved en klassisk humanistisk dannelse, hvoraf latin var en del af pensum. Hellesen op.cit. s. 261ff.

⁷³ Til sammenligning skal der i KU's nye bestyrelse, der tiltrådte i 2005, kun være 11 medlemmer. I 1850 var der 16 medlemmer i konsistorium.

blev endvidere forstærket af, at universiteterne i perioden fra 1960'erne forøgede deres studentertal drastisk

I samtiden betonede man, at Styrelsesloven, med dertil kommende ændringer i 1973, gav universitetet en udvidet selvstændighed. Således påpeges det i det første nummer af Universitetsavisen, at:

”rektor og konsistoriums beføjelser styrkes, idet der sker en præcisering af undervisningsministeriets beføjelser. Ministeriet har nu ikke indflydelse på konkrete afgørelser vedrørende bl.a. institutionernes indre struktur, interne resourcefordelinger, ansættelse, institutternes forskning og den mere detaljerede udførelse af studieplaner, undervisningens tilrettelæggelse” (Universitetsavis 26. januar 1973).

Imidlertid kan loven også ses som et angreb på universiteternes autonomi, idet ændringen af universitetets interne organisering blev gennemtvunget som et rent politisk og dermed videnskabs*eksternt* krav.⁷⁵

Forskning for folket og krav om politisk relevans

Under sloganet ’forskning for folket – ikke for profitten’ var studenteroprøret i samme periode gået til angreb på den forskningspolitik, der blev ført i efterkrigsårene. Forskningens tilknytning til miljø-ødelæggelse, atomvåben og til et stigende fokus på økonomisk vækst blev kritiseret kraftigt, og der blev opsat krav om en demokratisk styring af den forsknings- såvel som uddannelsesmæssige udvikling, der nu skulle rette sig mod truende samfundsmæssige problemer i stedet for fx kold-krigs kapløb.⁷⁶ Men efterkrigsårene havde imidlertid også vist, at fx militær videnskabelig forskning kunne vise sig brugbar på andre områder i det civile liv og dermed påvirke den sociale og økonomiske samfundsudvikling i positiv retning. Begge synspunkter pegede i retning af større fokus på og styring af forskningen, og forskningspolitik blev i denne periode i stigende grad et vigtigt politisk emne både nationalt og internationalt.

Før 2.verdenskrig anså man det som vigtigt og nødvendigt at adskille politik og forskning. Videnskaben sås som et mål i sig selv, der bedst udviklede sig efter en egen indre logik.⁷⁷ Videnskabens *interne* kontrolsystem sås som garant for den ønskede forskningsmæssige udvikling og ekstern indblanding mentes at ville

⁷⁴ Cirkulære om konsistoriums sammensætning ved Københavns Universitet, af 14. oktober. I: *Ministerialtidende A*, 1970. s. 838

⁷⁵ Mejlgaard et al.op.cit. s.49

⁷⁶ Aagaard (2000) s. 27

⁷⁷ jf fx Webers op.cit. s.144ff

forringe den videnskabelige søgen efter sandheden. Efter 2.verdenskrig sker der som nævnt en gradvis ændring i dette syn, idet videnskaben i stigende grad bliver et *middel* til at opnå andre politiske målsætninger. Man får en stigende tiltro til, at det er muligt og nødvendigt at styre forskningen, og at denne har en central rolle i opnåelsen af politiske målsætninger, fx velfærd og økonomisk vækst, der også ligger uden for den egentlige forskningspolitik. *Eksterne* virkemidler, der skal understøtte den politisk ønskede relevans- og nytteorienterede udvikling og endvidere sikre målsætninger om en høj grad af ressourceudnyttelse, effektivitet og 'accountability', ses derfor nu også som et nødvendigt redskab.⁷⁸ Et eksempel herpå er budget-reformen for universiteterne i 1981, der adskiller bevillingerne til undervisning og forskning under universiteterne. Dette skal sikre transparens i forhold til de offentlige forsknings-udgifter og dermed muliggøre en stærkere styring af forskningen. Der indføres endvidere i stigende grad deciderede forskningsprogrammer, hvor forskningsmidler øremærkes til nøje definerede problemfelter.⁷⁹

Denne udvikling med stigende vægtning af eksterne krav kommer tydeligt til udtryk i 1992-loven, hvor det for eksempel besluttes at 2 af de 15 medlemmer af konsistorium skal være udefra kommende. Endvidere kan undervisningsministeren fastsætte regler om blandt andet kvalitetskontrol og ansættelse af videnskabelige medarbejdere, og med lovens efterfølgende ændringer ekspliciteres det, at "forskningsministeren kan indgå samlede aftaler med en institution om målene for dens virksomhed og udvikling"⁸⁰. Loven gav overordnet set dog universiteterne større autonomi omkring *økonomiske* dispositioner, og målet var at give dem bedre rammer for en mere effektiv ledelse af forskningen.⁸¹ Den fulgte dermed i høj grad OECD's anbefalinger efter evalueringen af det danske universitetssystem i 1988. OECD påpegede på det tidspunkt, at universitetet burde få en ny organisationsstruktur, som gav det mere autoritet og lederskab, samt at samarbejdsrelationerne med industrien skulle udbygges.⁸²

Med denne logik ligger værdien af videnskaben i stigende grad i evnen til at *bruge* den i praksis. Denne anvendelsesrettethed udtrykkes også direkte af den nuværende regering, der fx understreger, at "Danmark skal leve af at have ny viden til rådighed, som bredt kan give befolkningen nye kompetencer, og som kan om-

⁷⁸ Aagaard op.cit.

⁷⁹ Mejlggaard et al. op.cit., s. 50

⁸⁰ *Bekendtgørelse af lov om universiteter m.fl.* Jf. Lovbekendtgørelse nr. 334 af 27. maj 1993, §2,stk.3

⁸¹ Aagaard op.cit., s.63

⁸² Mejlggaard et al. op.cit., s. 51

sættes til produkter og serviceydelser”.⁸³ Det ser med andre ord ud til, at Lyotard i sin fremtidsanalyse fra 1979 fangede nogle vigtige tendenser. Viden er, som han dengang spåede, i højere grad blevet en *performativ ressource*.⁸⁴ En ressource, hvis værdi skal demonstreres i de praktiske og konkrete kontekster, hvori den bliver efterspurgt. I forlængelse heraf er det blevet argumenteret, at der idag er opstået en ny form for vidensproduktion, Mode 2, der udføres og vurderes “in the context of application”.⁸⁵ Hvor den traditionelle vidensproduktion, Mode 1, genereres i en enkel-disciplinær kontekst og især vurderes af det akademiske fællesskab, er Mode 2 vidensproduktion trans-disciplinær og typisk organiseret i midlertidige forskergrupper både indenfor og udenfor universitetet (i fx forskningscentre, tænketanke mv). Denne viden intenderes derfor i udgangspunktet at være nyttig for nogen. Overordnet set kan man sige, at der er i relationen mellem stat og universitet er sket en bevægelse fra *’policy for science’*, hvor forskningspolitikken skulle sikre tilstrækkelige penge til en forskning, der blev styret af videnskabsinterne kriterier, til en *’science for policy’*, hvor forskningen i højere grad skal tjene decideret samfundsnyttige og politiske mål.⁸⁶

Akademisk frihed i historisk lys

I det foregående har vi set, hvordan det danske universitetet som institution har været stærkt knyttet til skiftende såkaldt videnskabseksterne instanser: kirken, kongen og staten og hvordan elementer som religion, fornuftstro og politisk ideologi til forskellige tider har influeret på, hvordan nytten og den dertilhørende *institutionelle frihed* er blevet defineret og prioriteret. Vi skal nu se nærmere på, hvordan frihed i form af *akademisk frihed* for den enkelte ansatte og studerende er indskrevet i forskellige dokumenter og lovgivninger i perioden fra 1479 til 2003.

En idé om akademisk frihed kan i princippet spores til et brev Christian I skrev umiddelbart før oprettelsen af Københavns Universitet. Heri står:

”Høylærde [skulle] nyde vor Kongelige Fred, Beskyttelse, Beskermelse (...) wi ville, at de skulle vere fri oc undtagen, for alle vore Landsdommere, uden aff de Dommere oc Beskyttere, som vi haffue sat [ved] Universitetet”.⁸⁷

Den frihed, der her tænkes på, er således en frihed defineret i *negativ* forstand.

⁸³ *Regeringens videnstrategi – viden i vækst* (2003) s.12.

⁸⁴ Lyotard (1996/1979)

⁸⁵ Gibbons (1994) s. 3

⁸⁶ Aagaard op.cit., s. 30ff

⁸⁷ Christiern I's brev 1478 in Pinborg op.cit., s.89

Man var for eksempel fri for at betale skatter og afgifter, fri fra øvrighedens jurisdiktion og fri fra fogeder og andre embedsmænds indblanding. Det er altså *ikke* en positivt defineret frihed, dvs. en frihed til at gøre hvad man vil. Således forbydes klammerier på gaderne, at byfred forstyrres, gækkelige lege, horeri, stjælen i haver og slige ting “thi de tage Fejl, som meene, at de under Paaskud af academisk Frihed maa gjøre sligt ustraffet”.⁸⁸ Meningen med akademisk frihed var ikke at “stadfæste onde Menneskers Selvraadighed”, men tværtimod at “opmuntre Folk til at studere”.⁸⁹ Og opmuntret blev folk af de privilegier og muligheder for social opstigen, som universitetet kunne tilbyde.

Akademisk frihed, i den forstand at man måtte studere og tale om hvad som helst, var i denne periode en utænkelig tanke. Læs blot følgende anvisning:

”det maa ikke tillades nogen udi sin Declamation at bruge noget, som er op-rørsk eller nyt, ej heller Indvendinger imod den vedtagne Lære, eller noget som kan give Anledning til løse Meeninger eller Kiv og Klammer, ej heller noget, som kan sætte andre i Miskredit. Derfor maa de unge først forevise deres Læsemester (...) deres Orationer (...). De maa tage Themata, som er gudelige, billige, sande, sømmelige og nyttige (...) og forkaste, det som er tvert imod”.⁹⁰

Der er således en nøje kontrol med, *hvad* man kan sige, *hvilke* emner man kan behandle, og *hvordan* man skal opføre sig; faktisk er der også kontrol med, *hvor længe* man kan tale ved forelæsningerne.⁹¹ Den frihed, man havde i det tidlige universitet, er stærkt knyttet til særlige *moralske* kodeks; til et legitimt religiøst og videnskabeligt fællesskab, som satte rammerne for den enkeltes dannelse.⁹² Nok sker der i lyset af reformationen en humanistisk fokusering på individets udvik-

⁸⁸ Fundats 1539 in Kragh op.cit., s.690

⁸⁹ *ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*:672

⁹¹ Offentlige forelæsninger skulle starte kl. 8 og ophøre kl. 10 (*ibid.*:671). Opponenten måtte højst fremsætte 2-3 “gode og nyttige Argumenter. Ingen maa siden optage de Argumenter, som andre har fremsat ved samme Disputats, med mindre han vil give sit Svar på de givne Oplysninger” (*ibid.*:670). “Vi bestemme og forordne, at ved offentlige disputationer eller akademiske collationer [forelæsning i tilknytning til eksamen] må magistre og baccalarer ikke lade sig ophidse til uforskammetheder og skældsord og de må ikke bebrejde og fornærme hinanden ved umådeholdent ordvalg” (Statutter 1479 in Pinborg op.cit. s.115). Heller ikke supplerende disputationer til mere indgående behandling af det i forelæsningerne behandlede stof, må ske uden at man er doktor eller magister ved universitetet, samt at fakultetet udtrykkeligt har givet tilladelse hertil (*ibid.*).

⁹² Eksempelvis blev den ellers anerkendte og respekterede teologiske professor Niels Hemmingsen i 1579 fyret fra universitetet, da hans tekster brugtes af calvinisterne, der på det tidspunkt, ansås som mindst ligeså stor en trussel som katolikkerne. Slottved (1978),

ling og inderliggørelse af troen, men ovenstående viser, at dette er stærkt kontrolleret af eksplicitte regler på universitetet. Nyttens blev defineret i forhold til videnskabens normative og opdragende virke. Den enkelte studerede kun de i religiøs og moralsk henseende 'tilladte videnskaber', og kun, kunne man tilføje, på 'tilladte måder'; viden var noget, der skulle overleveres, re-præsenteres og ikke noget, der skulle ny-tænkes eller udfordre de gældende sandheder.

I 1788 fundatsen er akademisk frihed overhovedet ikke omtalt. Det skyldes måske, at man på dette tidspunkt var igang med at afvikle universitetets tidligere beskrevne privilegier og økonomisk inkorporere universitetet som en del af staten. Belysningen af denne periode antydede imidlertid, at friheden sandsynligvis har fået en ny karakter. Videnskaben ses som en fri men fornuftsbaseret opdagelsesproces, der kan afdække og klassificere den samlede viden i verden og dermed skal den ansatte ikke længere blot neutralt formidle og re-præsenterer fx antikkens lærdom. Den ansatte bliver i den forstand tildelt en ny form for frihed til at frembringe de sande tanker. Denne frihed er ikke længere underlagt eller formet af kristendommens fokus på frelse men derimod underlagt *fornuften*. Det er således ikke en frihed til individuel selv-realisering men en frihed som tildeles individet, der, som et slags medium, skal hjælpe den globale videnskabelige klassificering af viden. Med Humboldt bliver friheden derimod netop gjort individualistisk, idet friheden knyttes til en særlig dannelses- tænkning og dermed ses som en frihed til *personlig selv-akt*. Den enkelte universitets-ansatte og studerende var derfor i høj grad involveret gennem sin individualitet.

Idet forskning efter 2. verdenskrig, som tidligere nævnt, for alvor opstår som politisk område kobles idéen om akademisk frihed, i Danmark, i stigende grad mere ensidigt til *forskningen* (hvorimod underviserens frihed til at undervise i det, han/hun vil, og den studerendes frihed til at lære det, han/hun vil og gå til eksamen, når det er passende glider i baggrunden). Det ændrede pres på universiteterne er muligvis medvirkende til, at det i 1970 findes nødvendigt at ekspliciterer følgende: "Universiteterne træffer selv afgørelse om den forskning, der skal drives".⁹³ Forskningsfriheden er således her defineret som en *positiv* frihed og i praksis blev det i høj grad en frihed til selv at bestemme, hvad man ville forske i. Også i 1992- og 2003-loven ekspliciteres det direkte i formålsparagraffen, at universitetet har forskningsfrihed, og at det skal værne om denne. Det er imidlertid centralt, at der i 1992-loven som noget nyt skrives ind, at "Instituttlederen kan

⁹³ Styrelsesloven 1970 (Lov om universitetets styrelse af 4. juni). I: *Lovtidende A, 1970,1. A/S J.H. Schultz Universitets bogtrykkeri*. S. 689

pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver med respekt for deres frie valg af videnskabelige metoder”.⁹⁴ I 2003-loven er lederens magt yderligere skærpet:

”Instituttlederen kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. I den tid, hvor de videnskabelige medarbejdere ikke er pålagt sådanne opgaver, forsker de frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer”.⁹⁵

Friheden har således ændret sig over de sidste 30 år fra en positivt defineret individuel frihed, til en metodefrihed for den enkelte forsker og endeligt til en frihed indenfor overordnede strategiske rammer. Dermed er friheden på papiret ændret fra en *individuel frihed* til en *kollektiv frihed*. Den er med universitetsloven anno 2003 forskudt fra den enkelte forsker til organisationen i sin helhed, idet det er denne, med tilsagn fra videnskabsministeren, der definerer de strategiske rammer. Udover at forskydes mod det kollektive, viser de foregående afsnit, at friheden idag også knyttes til mere *økonomiske* rammer, idet nytten og dermed friheden i stigende grad defineres i forhold til videnskabens økonomisk performative virke.

Konkluderende tanker

De forestillinger om frihed og nytte der manifesteres i lovgivninger siden 1479 hænger snævert sammen med de idéer om individ og fællesskab, der er fremherskende til forskellige tider. Vi skal afslutningsvis trække trådene sammen og derved udlede de mest dominerende opfattelser eller rationaliseringer af viden, som de er kommet til udtryk i det diskuterede lovmateriale.

Universitetet sås i de første århundreder i høj grad som en religiøs og moralsk størrelse, der skulle dømme ret fra uret og gøre den enkelte egnet til at omgås sine medmennesker. Nyttens af den videnskabelige tanke blev knyttet til moralsk vækst, og det fællesskab, der i denne *moralske rationalisering* primært refereres til, er den kristne verden. Således er friheden for den universitetsansatte i høj grad underlagt dette særlige kristne fællesskab; et fællesskab i forhold til hvilket den ansatte har en traditionsbevarende og traditionsformidlende rolle. I løbet af 1700-tallet, den stigende specialisering og troen på fornuften ændres synet på nytten af universitetet. Forskning som en innovativ størrelse opstår sideløbende med en voksende tiltro til, at den kan indvirke progressivt på samfundet. Forskningen må imidlertid bero på erkendelsens frie sandhedssøgen, og vi-

⁹⁴ Universitetsloven 1992 (Bekendtgørelse af lov om universiteter m.fl., Lov nr. 1089 af 23. december 1992, med den ændring der følger af lov nr. 154 af 31. marts 1993) §7, stk.3

⁹⁵ Universitetsloven 2003 (‘Lov om universiteter’. L125. Vedtaget 8. maj 2003.), §17, stk.2

denskabelig forskning bliver, som en søgen efter de endelige ontologier, således et mål i sig selv. Nyttens knyttes til frembringelse af, hvad man kunne kalde videnskabelig vækst som dernæst kan lede til samfundsmæssig vækst. Det centrale fællesskab i denne nyttetænkning er det globale videnskabelige fællesskab som sådan, hvor al verdens viden skal samles – man kan derfor kalde denne vidensrationalisering for *endelighedsrationalisering*. Frihed i forskningen betones også i Humboldts tanker om universitetet, men i stedet for endelighedsrationaliseringen indtræder en form for *dannelsesrationalisering* af viden. Friheden knyttes nu eksplicit til muliggørelsen af individets selv-akt, og nytten knyttes til en sikring af en fælles national samfundsånd.

Oplysningstidens særlige opfattelse af nytte genfinder vi idag, omend i en lidt anden form. Med udviklingen i efterkrigsårene ses nytten i stigende grad som forskningens evne til at frembringe økonomisk vækst. En *økonomisk rationalisering* af viden finder i stigende grad fodfæste blandt politiske magthavere, og nyttetænkningen knytter sig i særdeleshed til et nationalt fællesskab, der ses som konkurrerende med andre nationale fællesskaber. Forestillingen om akademisk frihed afkobles i stigende grad undervisning og uddannelse og reduceres til forskningsfrihed. Hvor videnskaben tidligere sås som en sandhedssøgen og et mål i sig selv, er den nu på en ny måde blevet et middel til at opnå politiske mål og fremme vækst, velfærd og udvikling for nationen. Universitetets rolle bliver således mindre knyttet til almen dannelse og mere til konkret anvendelighed eller performativitet. Der sker så at sige en forskydning i vidensbegrebet fra 'væren' til 'gøren'. Universitetet stilles i tråd hermed overfor ændrede eksterne krav om nytte og relevans, og følgelig ændres karakteren af frihed mod en mere kollektiv frihed.

Nytten kan i yderpolerne på denne vis siges at blive forskudt fra *moral* til *økonomi* samtidig med at vidensgenereringen bliver bundet til nye instanser i samfundet. De skiftende syn på nytte tildeler universitet og forskning forskellige former for krav og forpligtelser. I takt med dette forskydes synet på den universitetsansattes, den studerendes og universitetets frihed også. Nytte og frihed bliver to sider af samme sag. Med bevægelsen fra videnskaben som *mål* til videnskaben som *middel* er der således i løbet af de sidste årtier sket en forskydning fra individuel forskningsfrihed til kollektiv forskningsfrihed. Nytte og frihed kan dermed overordnet tænkes på to måder. En opfattelse fokuserer på det enkelte individ, og at dette med en vis grad af frihed skal kunne udfolde sit individuelle potentiale, der så efterfølgende på en eller anden måde kommer samfundet til gode (som ekspliciteret i dannelsesrationalisering). En anden opfattelse tager udgangspunkt i et fællesskab, fx det nationale eller det kristne fællesskab, og i at dette fællesskab har en række konkrete behov og krav, som det enkelte individ er underlagt (fx moralsk eller økonomisk rationalisering).

Opprioriteringen af båndet mellem universitet og erhvervsliv og det dertil knyt-

tede syn på nytte og frihed, som kommer til udtryk med den nye universitetslov, ses som nævnt af kritikerne som truende for hele universitetets idé; for dets tradition for uafhængighed og forskningsfrihed. Men når FORSKERforum dramatisk bisætter 'Det frie Universitet', og Jesper Langballe indvarsler ødelæggelse af universitetets 500-årige tradition for fri og unyttig forskning, må det imidlertid siges at være en slags gen-opfindelse af tradition.⁹⁶ Frihedens aktuelle position er med det historiske tilbageblik blevet understreget som ideologisk; også i sin nuværende selvfølgelighed. Idéen om frihed er med andre ord et politisk og moralsk projekt, idet universitetet altid har været underlagt særlige former for kontrol og krav og dermed også forskellige former for frihed. Når 'traditionen' blev trukket frem som argument imod 2003-loven kan man derfor, med antropologen Marshall Sahlins ord, netop konstatere, at "*Tradition* here functions as a yardstick by which the people measure the acceptability of change."⁹⁷

Litteratur

⁹⁶ jf Hobsbawn (1983) s. 1-14

⁹⁷ Sahlins (1996) s. 103

- *Bekendtgørelse af lov om universiteter m.fl.* Jf. Lovbekendtgørelse nr. 334 af 27. maj 1993
- Bricchet, N. & G. Nielsen (2004) *En verden af viden. Humanistisk forskning i videnssamfundet – et spørgsmål om frihed og nytte*. Specialerække nr. 321. Institut for Antropologi. KU.
- 'Folkeskolen' 2001/08
- *Første behandling af lovforslag nr. L125*. Fredag den 24. januar 2003. (Behandlingen kan findes på www.ft.dk)
- Gibbons, M. et al. (1994) *The new production of knowledge – the dynamics of science and research in contemporary societies*. London: SAGE publications ltd.
- Goos (1885) *Samling af de for Universitetsforholdende gjældende Retsregler*. Bind 2. Gyldendalske Boghandel, J.H.Schultz
- Hannestad, L. (2000) Humanistisk forskning i det 21. århundrede – et personligt bud *in Forskningsrolle i det 21. århundrede*. Århus: Analyseinstitut for Forskning 2000/1.
- Hastrup, K. (1999) *Viljen til viden. En humanistisk grundbog*. København: Gyldendal.
- Hellesen, K.J & Tuxen O. (1993), Københavns Universitet 1788-1848' in Grane og Hørby (red): *Københavns universitet 1479-1979*. Bind II. København: GEC Gads Forlag.
- Hobsbawn, Eric (1983) Introduction: Inventing Traditions. I: Hobsbawn & Ranger (ed): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kragh, N. & Stephan Stephanius (1539) *Den stormægtige konge kong Christain den.Tredie, Konge til Danmark og Norge u.u.u. hans historie*. Bind 1, København: Trykt i det kongelige Universitets Bogtrykkeri
- Kristensen, Jens Erik & Kjærgaard, Peter C. (2003), Universitetets idéhistorie I: Hans Fink et al. (red): *Universitet og videnskab. Universitetets idéhistorie, videnskabsteori og etik*. Pp. 31-143. København: Hans Reitzels Forlag.
- Larsen, H.K (1993) Københavns Universitet 1902-1936. I: Grane & Hørby (red): *Københavns universitet 1479-1979*. Bind II. Pp. 455-604. København: GEC Gads Forlag.
- Lausten, S.M. (1991) Københavns Universitet 1536-1588 in Ellehøj, Grane og Hørby (red): *Københavns universitet 1479-1979*. Bind 1. København: GEC Gads Forlag. *Lovtidende A, 1970,1. A/S J.H. Schultz Universitets bogtrykkeri*
- Lyotard, Jean-Francois (1996/1979) *Viden og det postmoderne samfund*. Denmark: Slagsmarks Skyttegravsserie
- Magisterbladet nr. 22. 6.december 2001.
- Mejlgaard, Niels, Aagaard, Kaare & Siune, Karen (2002) *Politik og forskning – Forskningspolitik mellem autonomi og heteronomi*. Rapport fra Analyseinstitut for Forskning 2002/8. *Ministerialtidende A, 1970. A/S J.H. Schultz, Universitetets bogtrykkeri*. 1970.
- Nietzsche, Friedrich (1995/1872), *Om vore dannelsesanstalters fremtid: seks offentlige foredrag*. Århus: Århus universitetsforlag
- Norwin, William (1929) Universitetet gennem Tiderne *in Universitet og Samfundet. Forelæsningsrække holdt på Københavns Universitet i anledning af 450 aars jubilæum*. Pp.9-21. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Norwin, W. (red) (1940) *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder*. Bind 2. København: Gyldendal.
- Petersen, N. (1993) Københavns universitet 1848-1902 in Ellehøj, Grane & Hørby (red): *Københavns universitet 1479-1979*. Bind 1, København: GEC Gads Forlag.
- Pinborg, J. (red.) (1979) *Universitas Studii Haffnensis – Stiftelsesdokumenter og statutter 1479*. Udgivet af Københavns Universitet
- Regeringen (2003), *Regeringens videnstrategi – viden i vækst, baggrundsrapport*. Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling. Schultz Grafisk.
- Weber, Max (1970/1918) Science as a Vocation. I: H.H. Gerth & C. Wright Mills (ed): *From Max Weber. Essays in Sociology*. Pp.129-156. London: Routledge and Kegan Paul
- Rehling, D. (2003) Demokrati og selvstyre er fjernet *in Information*. 3. oktober.
- Rørdam, H. (1879) *Fra Universitetets Fortid. I anledning af 400 året for Københavns Universitet*. København: Forlagt af G.E.C.Gad

- Sahlins, Marshall, Goodbye to Tristes Tropes. (1996) I: Hylland Eriksen (red): *Socialantropologiske grunntekster*. Pp. 87-110. Norge: Ad Notam Gyldendal.
- Siggaard Jensen, H. (2001) 'Clio og universitas'. in Peter Maskell & Hans Siggaard Jensen (red): *Universiteter for fremtiden*. Danmark: Rektorkollegiet
- Slottved, Ejvind (1978) *Lærestole og lærere ved Københavns Universitet 1537-1977*. Viborg: Special Trykkeriet.
- Tamm, Ditlev (1991) Københavns Universitet 1621-1732. I: Ellehøj, Grane og Hørby (red): *Københavns universitet 1479-1979*. Bind 1. København: GEC Gads Forlag
- Universitetsloven 1992 in Bekendtgørelse af lov om universiteter m.fl., Lov nr. 1089 af 23. december 1992, med den ændring der følger af lov nr. 154 af 31. marts 1993. Universitetsloven 2003 ('Lov om universiteter'. L125. Vedtaget 8. maj 2003)
- Øllgaard, J. (2003) Et træet dødsleje in *FORSKERforum*, nr. 164:1
- Aagaard, Kaare (2000) *Dansk forskningspolitik – Organisation, virkemidler og indsatsområder*. Rapport fra Analyseinstitut for Forskning 2000/9

Gritt Bykærholm Nielsen

(f. 1975), Uddannet antropolog fra KU i 2004 og ansat som ph.d.stipendiat på Institut på Pædagogisk Antropologi, DPU samme år.

Nathalia Brichet

(f.1973), Uddannet antropolog fra KU i 2004, forskningsassistent på DPU i 2005 og ansat i forskningsstyrelsen i 2005-2006. Er nu Ph.d.stipendiat på Institut for Antropologi, KU.

De to forfattere har sammen udgivet: Brichet, N & G. B. Nielsen: *Antropologiske krumspring i et videnssamfund*. In *Tidsskriftet Antropologi* nr. 53, 2006/2007, s.95-114 og Brichet, N & G.B. Nielsen: *I en verden af viden. Humanistisk forskning i videnssamfundet – et spørgsmål om frihed og nytte*. Specialerække nr. 321. Institut for Antropologi, Københavns Universitet, 2004.